

*Yemets' Nataliya, Chernihiv National Technological University,
candidate of Philosophical sciences, assistant professor,
Karpova Iryna, Chernihiv National Technological University,
candidate in Pedagogical sciences, assistant professor
E-mail: kafedragym@yandex.ua*

Humanistic ideas of I. Hisel in the context of modern Ukrainian reality

Abstract: The article is devoted to the analysis of some humanistic ideas of the Ukrainian thinker of the XVII century I. Hisel. The main provision of the work “God's Peace be with a man” that are related with the direction of moral philosophy – “civil humanism” – and cover complicity of the Ukrainian national and religious values to general European ones from the position of the modern Ukrainian reality.

Key words: humanism, baroque, sin, good, sense of life, common good, charity

*Ємець Наталія, Чернігівський національний технологічний університет,
кандидат філософських наук, доцент
Карпова Ірина, Чернігівський національний технологічний університет,
кандидат педагогічних наук, доцент
E-mail: kafedragym@yandex.ua*

Гуманістичні ідеї І. Гізеля у контексті сучасних українських реалій

Анотація: Дана публікація присвячена аналізу окремих гуманістичних ідей українського мислителя XVII ст. І. Гізеля. У статті розглядаються основні положення твору “Мир з Богом чоловіку”, що відносять його до напрямку моральної філософії – “громадянський гуманізм” – і розкривають дотичність українських національно-релігійних цінностей до загальноєвропейських з позицій сучасної української дійсності.

Ключові слова: гуманізм, бароко, гріх, благо, спільне благо, сенс життя, добродійність

Історія України унікальна і багатостраждальна. Разом із тим, долаючи всі перипетії долі, українці змогли зберегти національну ідентичність, етнічну самобутність і надзвичайно високий дух патріотизму. “Революція гідності” й події, що пов’язані з нею, є яскравим тому підтвердженням. Але в такі переломні історичні моменти на шляху розвитку і вдосконалення духу надзвичайно важливо не розгубитися, прийняти доленосно правильні рішення, зробити єдино вірний вибір, щоб наступний історичний етап, за влучним визначенням Г.Гегеля, дійсно постав як більш досконалий.

Критерієм подібного вдосконалення має виступати поняття “свободи”, оскільки сама свобода, за Гегелем, є діяльністю людини, що відповідає імпліцитно закладеній в історію розумності [1].

Саме цей критерій спонукає нас провести екскурс в наше історичне минуле, здійснивши історико-філософський аналіз, для прикладу, аналогій XVII ст., бо, як і тоді національно-визвольні змагання, військові протистояння середини та другої половини XVII ст. значною мірою вирішували долю нашої Вітчизни, впливаючи, зокрема, на процеси державотворення, міжнародні відносини, розвиток суспільно-політичної, релігійної, культурної думки тощо, так і тепер аналогічні за змістом національно-державотворчі та воєнні події в різних регіонах сучасної України визначають долю держави в цілому та кожного українського громадянина, зокрема.

Отже, сумлінне вивчення філософсько-культурологічного, історичного досвіду, бодай окремих, доленосно важливих його сторінок, сприятиме сучасним українцям не лише у національному і державному становленні, а й дозволить зробити відповідні висновки для уникнення прикрих помилок у сьогоденні та майбутньому. Якраз такий підхід до проблеми, що вивчається, і визначає **актуальність** нашої наукової розвідки.

Ми живемо в переломний момент нашої історії, що стосується не тільки політичної еліти, а й кожного члена української громади. На такому ґрунті набирає особливої ваги проблема громадянського обов’язку, ідея патріотизму – любові до своєї Вітчизни, відповідальності перед рідним народом. Подібно до XVII ст., перед українцями сьогодення постає проблема вибору, і, перш за все, проблема вибору сенсу життя.

В такому надзвичайно важливому процесі духовної активності необхідно спиратися на досвід попередніх поколінь, знаходити принципові підходи, що дадуть змогу трансформувати свідомість як окремого члена суспільства, так і нації в цілому у напрямі гуманістичних цінностей.

Оригінальні міркування в цьому аспекті містять твори професорів Києво-Могилянської академії XVII – XVIII ст., зокрема, І. Гізеля.

І. Гізель (1600-1683) поруч із Л. Барановичем, І. Галятовським, С. Яворським, Ф. Прокоповичем та ін. належить до талановитої плеяди українських мислителів доби бароко. Він був ректором Могилянської колегії, а з 1656 р. – архімандритом Києво-Печерської лаври. Суспільно-політична, дипломатична та релігійна діяльність І. Гізеля значною мірою визначалася не лише його релігійними православними переконаннями, а й реаліями тогочасного українського життя, висловлюючись сучасною мовою, національно-визвольними змаганнями українців, воєнними діями на території України між Річчю Посполитою, Московським царством, Туреччиною, розколом України на Лівобережжя і Правобережжя, а також гострими внутрішньополітичними конфліктами в середовищі української козацької старшини.

І.Гізель брав активну участь у вирішенні національно-державної долі українських земель, визначенні статусу Київської митрополії. Бурхливі події Визвольної війни й Руїни, громадянська війна, в якій опинилась Україна, не могли не вплинути на тогочасну суспільно-політичну і релігійну думку і, відповідно, знайшли своє відображення у цілому ряді історико-філософських творів, серед яких особливу увагу привертають твори І. Гізеля: “Киевский Синопис, или Краткое Собрание от различных Летописцов о начале Славенороссийского Народа и первоначальных Князех Богоспасаемого града Киева”, що можна оцінити як суспільно-політичну позицію мислителя, його погляд на історичне минуле та “Мир з Богом чоловіку” – трактат, що вважається ґрунтовною працею про морально-релігійні проблеми українського суспільства XVII століття.

В нашій роботі ми ставимо за мету дослідити окремі гуманістичні ідеї І. Гізеля в системі ренесансного антропоцентричного індивідуалізму, що, з нашої точки зору, не лише володіють значним філософським потенціалом, а

й сприяють переосмисленню світоглядних, життєбуттєвих орієнтирів людини і нації в цілому в сучасних умовах.

Дослідженню різноманітних аспектів творчого спадку І. Гізеля присвячені численні наукові розвідки [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Наприклад, Я. Стратій аналізує натурфілософські ідеї та вихідні положення вчення І. Гізеля про людину [4], а М. Кашуба досліджує морально-етичні аспекти його філософії [5]; канадський дослідник З. Когут [6], російські вчені О. Сапожніков та І. Сапожнікова [7] розглядають історико-політичні погляди І. Гізеля через призму твору “Синопис”; Л. Довга [8] звертається до проблеми честі у творі мислителя “Мир з Богом чоловіку”. В нашій розвідці ми ставимо **завдання** проаналізувати основні положення твору І. Гізеля “Мир з Богом чоловіку”, що дають змогу віднести його до “громадянського гуманізму”, як напряду моральної філософії і використати досвід філософсько-етичних ідей мислителя для застосування в сучасному українському бутті.

Слід зазначити, що провідні дослідники української філософії, зокрема І. Бичко, В. Горський, М. Кашуба, В. Нічик, Я. Стратій схиляються до думки, що філософія XVII-XVIII ст. поєднує в собі бароко і схоластику, а Я. Стратій називає її “бароковою схоластиком” [4]. В численних новітніх розвідках філософія, що викладалася в Києво-Могилянській академії, розглядається як результат синтезу вітчизняної традиції київського “візантизму” не лише зі здобутками західноєвропейської схоластики, а й з ідеями гуманізму, реформації, раннього Просвітництва. “Засновниками Києво-Могилянської Академії весь цей розмаїтний рух, - відзначає В. Нічик, - переосмислюється і спрямовується в одне гуманістично-просвітницьке русло...” [9, с. 54]. До речі, така тенденція зберігається і в сучасній українській філософії, що, на думку В. Ярошовця [10, с. 32], спирається на гуманістичні традиції української культури.

Центральним об’єктом дослідження барокової філософії, естетики і мистецтва стає досконала людина, або “героїчна особа”, яка втілює в собі не

лише уявний, а й реально досяжний у цьому, земному житті ідеал людини. Основною ідеєю гуманізму була актуалізація можливостей, закладених в індивіді, всебічне культивування “гідності” особистості, ствердження права людини на задоволення земних потреб, насолоду, обґрунтування ідеї свободи особистості, справедливого суспільного ладу. Загалом гуманізм проголошує ідею людського блага головною метою соціального та культурного розвитку і підкреслює цінність неповторності кожної особи.

Гізель жив за часів, коли в Європі на ґрунті змін економічного, соціального й політичного життя продовжувалися процеси “акультурації”, вироблення тих цивілізаційних навичок, манер і норм поведінки, що стали властивими для Нового часу. Це був тривалий процес перебудови людської особистості, що вимагав від неї не лише дедалі більшого самоусвідомлення, заглиблення у власний внутрішній світ, але й самообмеження, самозасудження, приборкання для того, щоб можна було жити у цивілізованому суспільстві, враховувати потреби й запити інших людей.

Праця “Мир з Богом чоловіку” – своєрідний “Номоканон” – інструкція священникам про проведення сповіді, накладання епітимії, відпущення гріхів [8]. Крім того, це ґрунтовне морально-етичне вчення про гріхи, їх “класифікацію”, шляхи очищення совісті, примноження добродійностей. В “Передмові до читача православного” І. Гізель змальовує важкий стан тогочасної України, підкреслюючи, що всі страждання посилаються Господом за гріхи, отже, єдиний шлях повернення миру і спокою як у суспільстві, так і в душі кожної людини – це шлях покаяння, очищення від гріхів, що, в свою чергу, приводить до внутрішньої гармонії людини.

Внутрішня гармонія людини залежить не лише від згоди між розумом і волею, а й від здійснених актів відповідно до обраної життєвої мети. Об’єктивно для будь-якої людини такою метою є благо. Важливою проблемою є з’ясування, в чому це благо полягає і яким воно може бути. Тим самим наперед висувається надзвичайно гостра для барокової епохи (як будь-якої

переломної доби) проблема сенсу життя, визначення мети, до якої повинна прагнути впродовж свого життя людина.

Цю проблему Гізель розв'язує у двох аспектах: йдеться про “фізичну” і “моральну” мету людини. “Фізичною” чи “просто останньою” метою Гізель визначає досягнення блаженства, що полягає у “ясному баченні Бога”. Це вважається найвищою досконалістю людини. “Моральну” мету він пов'язує із земним життям, що реалізується через досягнення блага у реальному бутті. Шлях до реалізації цієї мети для кожної людини пролягає через досягнення проміжних цілей, сукупність яких утворює громадський моральний кодекс культури українського бароко.

Благо мислитель розглядає як загальну мету всього людства, але у кожній людині моральна мета своя, що й зумовлює наявність різних іпостасей, в яких виступає благо. Благо може бути істинним і уявним, внутрішнім і зовнішнім, корисним, почесним або приємним. Уявне на відміну від істинного – це таке благо, якому насправді не властива та доброта, що вважається притаманною йому. Внутрішнє благо – це духовні добродетності, здоров'я, сила людини тощо. Зовнішнє – те, що властиве не людині, а її оточенню (гроші, багатства, почесні й Бог). Корисним є благо, що приводить до володіння чимось; почесним – коли воно являє собою раціональну природу як добродетельність; приємним – коли воно приносить задоволення. Кожен обирає собі те, що йому більше до вподоби. Загалом благом вважається все, що стало для людини бажаним.

Спираючись на Арістотеля, Гізель поділяє людські добродетності на три складники: малі (багатства, честь тощо – звичайні обставини життя), середні (тілесні насолоди) і великі (розум, воля, совість, талант тощо – справді людські добродетності). Істотним є те, що малі і середні добродетності, що споріднюють людину зі світом природи, не заперечуються, не сприймаються як “кайдани душі”, а розглядаються як “необхідна зброя” для дії душі.

Здійснюючи вчинки на шляху до досягнення добродетності, людина керується природними потребами – вони споріднені з тваринними інстинктами і є основою мотивації вчинку; розумом і волею – це духовні добродетності, що

споріднюють людину із субстанцією і місцем, де людина народилася і живе. Останнє передбачало необхідність враховувати, до якого народу і стану з відповідними традиціями, звичками, етичними і естетичними нормами належить людина. Теорія бароко, по суті, вперше звертається до спостереження над національним характером, підкреслює необхідність розвивати і вдосконалювати його, виправляти властиві йому вади і таким чином примножувати славу рідного народу.

Аналізуючи гріхи, Гізель формулює поняття “спільне благо” (*bonum publicum*), про який, хоча й з іншого приводу, згадував ще Ф. Скорина в одній з передмов до свого видання біблійних книг. Спільне благо, як принцип, якому повинна підпорядковуватися діяльність правителів, - це поняття вже Нового часу, коли відживають успадковані від середньовіччя поняття. Хоча мірилом для правителя залишається, за Гізелем, його власна совість; правитель та його підлеглі повинні запитати її, “аще возлагают на подданных своих необычные уроки и дани без народноя potrzeby, истязующе их на своя в избытки в пиrowаніях, украшеніях, дарах и иных суетствах. Аще их отягощают услугами, работою подводами над должность... без мзды. Или повелевают им, дабы иных слуг господских, изрядно же воев, туне питали с великою обидою и тщетою” [11, с. 403].

Гізель належав до тих нечисленних мислителів XVII сторіччя, які, розбудовуючи підвалини духовності українського народу, добре розуміли значення волі, енергії, діяльної сили в житті особистості й народу загалом. Його ідея про добровільне самозречення власної волі на користь божественної й цілковите підпорядкування останній розв’язувала в теологічній формі важливе суспільне питання. По суті, вона санкціонувала й освячувала жертвовність людини в ім’я політичної свободи нації, її інтересів. Зворотним боком цього зречення власної волі й підпорядкування її волі народу стає багаторазове посилення волі та активності самої особистості: “Волю не я, в мені воліє й діє Бог, народ”

[11, с. 78]. Врешті, у цьому відображалися й історичні реалії тогочасного життя українського народу та його козацької республіки. Боротьба за релігійну, національну, політичну свободу вимагала концентрації на цьому всієї волі кожної окремої особистості.

У “Мирі з Богом чоловіку” ми знаходимо осмислення автором усіх сторін життя тогочасного суспільства. Гізель визначає людину як індивідуальність, яка повинна усвідомлювати свою значущість і неповторність не лише перед Богом, а й перед суспільством. Тобто, керуючись ідеєю громадянського гуманізму, згідно з якою особливої ваги набирає проблема громадського обов’язку, відповідальності перед рідним народом, мислитель спрямовує свої настанови на те, щоб зробити людину здоровішою, кращою, добрішою, гуманнішою, вселити в неї віру в свої сили, а це сприятиме вдосконаленню всього суспільства.

Така постановка питання загострила увагу до людини як соціальної реальності. Нове розуміння гідності людини, шляхів досягнення нею щастя, підкреслення величі її розуму, свободи волі і творчого начала в самій людській природі становить суть християнського гуманізму І.Гізеля, що, в кінцевому рахунку, веде до переоцінки традиційних норм буття людини. Через те, світоглядно-філософські проблеми сенсу життя, добродійності, блага тощо, які розглядає І. Гізель, співзвучні з процесами трансформації національної самосвідомості в сучасній Україні.

Література:

1. Гегель Г.-В.-Ф. Лекции по истории философии. – М.-Л., 1932. – Сочинения. Т. 9. – С. 3-132.
2. Бичко І. В. Ментальна співзвучність української та європейської філософських традицій: “кордоцентричні мотиви” // Київські обрії: історико-філософські нариси. – Київ: Стилос, 1997. – С. 316-337.
3. Горський В. С. Історія української філософії. – К. “Наукова думка”, 2001. – 366 с.

4. Стратий Я. М. Проблемы натурфилософии в мысли Украины XVII века. – К., 1981. – 206 с.
5. Кашуба М. В. Принципи раціональної моралі у творі Інокентія Гізеля “Мир с Богом человеку” // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов’янських народів. – К., 1988. – С. 31-36.
6. Зенон Когут. Вплив політики на Інокентія Гізеля та видання київського “Синопису”: нове осмислення / Гізель І. Вибрані твори у 3-х т. Т. III [Електронний ресурс]. – Режим доступу // http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/gizel.pdf
7. Сапожников О., Сапожникова И. Мечта о русском единстве. Киевский Синопис (1674). [Електронний ресурс]. – Режим доступу // http://royallib.ru/read/sapognikova_i/mechta_o_russkom_edinstve_kievskiy_sinopsis_1674.html#0
8. Довга Л. Уявлення про “честь” у трактаті Інокентія Гізеля “Мир з Богом чоловіку” // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. Випуск 5. – 2005. – С. 249-259. [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://histans.com/JournALL/socium/5/16.pdf>
9. Нічик В. М. До питання про схоластичність філософських курсів у Києво-Могилянській академії // Від Вишенського до Сковороди: Збірник наукових статей. – К., 1972. – С. 54-74.
10. Ярошовець В.І. Історія філософії від структуралізму до постмодернізму. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008. – 263 с.
11. Гизель И. Мир с Богом человеку. – К., 1669. – 666 с.